

- усвідомити і характеризувати законопроекування, тобто специфічну, телеологічно-, організаційно-, інтелектуально-, процесуально- і процедурно обумовлену діяльність належних суб'єктів з розробки і підготовки проектів законодавчих актів, як системний комплекс найважливіших стадій законодавчого (законотворчого) процесу в державі.

Висновки. Резюмуючи, слід зазначити, що, по-перше, саме в органічній єдності змістовних, функціональних та ціледосягальних складових законопроекування, воно проявляється як системне ціле; по-друге, законопроекування як соціально-нормативний феномен, є вирішальним чинником державно організованого соціуму, який суттєвим чином впливає на становлення правової системи держави; по-третє, саме законопроекування характеризується найбільш високим рівнем інтелектуального та організаційного навантаження, що дає можливість обґрунтовано називати законодавчий процес – процесом законотворчим, що найбільш достовірно відображає сутність, значення та роль цієї діяльності в становленні, функціонуванні та розвитку держави.

Використані джерела:

1. Терлецька І. С. Законопроекування в Україні: теоретико-правові аспекти: Дис... канд. юрид.наук. – Спеціальність 12.00.01. – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / І. С. Терлецька. – К., 2011. – С. 3.
2. Законопроекування /О.Л. Копіленко, М.О. Баймуратов, О. В. Богачова та ін.; за ред.: О.Л. Копіленка, О. В. Богачової. – К.: Реферат, 2010. – С. 38.

Рецензент: д.ю.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України Баймуратов М.О.; к.ю.н., доцент Приходько Х. В.

УДК 342.7

Шульц О.А.,

здобувач Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України

СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ДИТИНИ

У статті проаналізовано генезис міжнародних стандартів прав дитини.

В статье проанализировано генезис международных стандартов прав ребёнка.

The genesis of the international standards of child's rights is analysed in the article.

Постановка проблеми. Розвиток загальнолюдських цінностей, культурна інтегрованість та взаємозв'язок між суспільствами у ХХ та на поч. ХХІ ст. сприяли розширенню об'єму прав і свобод людини, створенню універсальних міжнародно-правових стандартів, що прискорило розгляд проблеми захисту прав людини не лише на рівні окремих держав, але й на міжнародному рівні - „Права і свободи людини

певною мірою позанаціональні і позатериторіальні; як загальнолюдська цінність, незалежна від націй, ідеологій, релігій, вони давно стали об'єктом міжнародно-правового регулювання" [1, с. 6]. Глобальні світові тенденції у галузі захисту прав і свобод людини вплинули на вирішення проблем правового становища окремих категорій людей, які потребують спеціального захисту, в тому числі й дітей. Саме в ХХ ст. міжнародними міждержавними організаціями були розроблені нормативно-правові акти універсального характеру, присвячені правовому захисту дитини в умовах сучасності.

Незважаючи на участь нашої держави у більшості міжнародних та регіональних організацій, приєднання до міждержавних угод, присвячених правовому захисту прав людини та окремих категорій осіб, діяльність по реалізації міжнародних стандартів прав людини часто носить формальний характер. Зважаючи на те, що міжнародні стандарти прав людини виступали предметом наукових досліджень, детального наукового аналізу потребує становлення міжнародних стандартів прав дитини, заради розробки ефективного механізму реалізації прав дитини в нашій країні.

Метою даного дослідження є з'ясування сутності й змісту міжнародних стандартів прав дитини, особливостей становлення міжнародних прав дитини.

Ступінь наукової розробки теми. Теоретичні питання, пов'язані з розробкою міжнародно-правових стандартів прав і свобод людини розглядали Антонович М.М., Баймуратов М.О., Буткевич В.Г., Денисов В.Н., Євінтов В.І., Єгоров С.Є., Карташкін В.А., Колосов Ю.М., Лукашева О.А., Лукашук І.І., Мюллерсон Р.А., Недбайло П.О., Орзіх М.Ф., Рабінович П.М., Хавронюк М.І. та багато інших. Спеціальні наукові дослідження, присвячені міжнародним стандартам прав і свобод дитини проводили вітчизняні й зарубіжні дослідники такі як Абрамов В.І., Борисова Н.Є., Вінгловська О.І., Глушкова С.І., Крестовська Н.М., Латюнкін О.О.

Виклад основного матеріалу. З другої половини ХХ ст. зросли тенденції міжнародного захисту прав та свобод людини, як глобальної цивілізаційної цінності, на жаль, в тому числі й за рахунок порушення правової доктрини суверенітету, втручання у внутрішні справи держав. Правові основи подібного явища були закладені з розробкою міжнародних нормативно-правових актів, що врегульовують питання захисту прав та свобод особи, встановлюють процедуру подібного гуманітарного втручання.

Сучасна вітчизняна наука міжнародного права оперує поняттям універсальні норми – норми, які регулюють міжнародні відносини за участю всіх чи переважної більшості держав та інших суб'єктів міжнародного права, відповідають загальнолюдським інтересам та потребам, а також приймаються всіма чи переважною більшістю держав та інших суб'єктів міжнародного права [2, с. 31-32]. Є очевидним те, що природа універсальності цих міжнародних норм, що регулюють різні

сфери суспільного життя, в тому числі й сферу прав та свобод людини, доволі умовна. Насамперед, це зумовлено тим, що кожна держава визначає особисто чи визнавати ці норми та чи впливатимуть вони на формування національних суспільних відносин.

Водночас загальноживаним терміном у юридичній науці та практичній діяльності суб'єктів міжнародних відносин залишається термін „міжнародні стандарти”, змістовне навантаження якого досить широке. Так, існує думка, що правова дефініція „міжнародні стандарти” означає норми, які містяться в міжнародних документах й необхідні для законотворчості держав (причому це різнорідні норми, а саме, правила міжнародних договорів, резолюції міжнародних організацій, політичні домовленості – Гельсінський заключний акт НБСЄ 1975 р., документи Віденської (1986 р.) та Копенгагенської (1990 р.) зустрічей НБСЄ, міжнародні звичаї) [3, с. 591]. Вітчизняні дослідники під міжнародними стандартами прав людини розуміють міжнародно-правові акти у галузі прав людини, а точніше – це закріплені у міжнародних актах та інших міжнародних документах певні показники цих прав, до досягнення яких заохочуються або ж зобов'язуються держави [4, с. 69]. В юридичній науці існує точка зору, відповідно до якої міжнародно-правові стандарти прав людини розглядають як міжнародно-правові зобов'язання держав [5, с. 38-41]. Інші стверджують, що міжнародно-правові зобов'язання, які розкривають і конкретизують принцип поваги прав людини називають міжнародними стандартами прав людини [6, с. 406]; міжнародні стандарти являють собою загальновизнані принципи та норми про права людини, яким повинні відповідати інші норми як міжнародного, так і внутрішньодержавного права [7, с. 4]. Наукова позиція деяких українських вчених визначає міжнародні стандарти як норми міжнародного права, які містяться у міжнародних договорах, які розробляються державами в рамках міжнародних міжурядових організацій (ММУО); на процеси розроблення цих норм впливають глобальні тенденції інтернаціоналізації міжнародного життя [8, с.132].

Ураховуючи різноманітність наукових підходів у визначенні терміну, міжнародні стандарти прав людини, на нашу думку, становлять сукупність загальновизнаних норм та принципів міжнародного права, своєрідні еталони у сфері регулювання прав людини, які закріплені у міжнародних документах, є результатом правотворчої діяльності авторитетних міжнародних організацій, міжнародного співробітництва окремих держав. Крім того, можемо стверджувати, що міжнародними стандартами у галузі прав дитини виступають міжнародні норми й принципи прийняті державами світу як „взірець” поведінки у рамках міжнародних міждержавних організацій, а також в результаті співробітництва на міжнародному та регіональному рівнях.

Розробка міжнародних стандартів у галузі прав людини стала основою для становлення міжнародних стандартів прав дитини. Очевидно, що ці процеси базуються на загальновизнаному принципі поваги прав

людини та основних свобод, який було вперше закріплено у текстах конституційних актів XVIII ст. США та Франції, Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р. В подальшому він був гарантований преамбулою, ст. 1 і 55 Статуту ООН від 24 жовтня 1945 р., конкретизовано й уточнено у низці резолюцій та декларацій Генеральної Асамблеї ООН та інших міжнародних зібрань, зокрема, Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 г., Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. У Гельсінському Заключному акті РБСЄ від 1 серпня 1975 р. цей принцип було закріплено як один з найбільш значимих принципів міжнародного права, а згодом задекларовано у преамбулі Декларації про принципи міжнародного права від 24 жовтня 1970 р. Відповідно одним із напрямків реалізації цього принципу є особливий захист окремих категорій населення (національні меншини, інваліди, корінні народи, діти та інші).

Аргументованими видаються напрямки нормотворчої діяльності по захисту прав дитини: 1) закріплення прав дитини в універсальних деклараціях і конвенціях по правах людини; 2) закріплення прав дитини в міжнародних договорах, які урегульовують права окремих соціальних груп, тісно пов'язаних з дитиною, прав жінок, біженців; або у визначеній галузі регулювання відносин у сфері сімейного права, трудового права, освіти; 3) розробка спеціальних декларацій та конвенцій, які врегульовують права дитини [9, с. 10]. Українська дослідниця Вінгловська О.І. відстоює точку зору про те, що становлення міжнародних стандартів прав людини загалом, та прав дитини зокрема відбувався поступово спочатку як рекомендаційні норми (прийняття Декларації прав дитини у 1959 р.), потім завдяки визнанню державами функціонування у формі звичаєвої норми, а прийняття Конвенції про права дитини закріплює їх як конвенційні норми [10, с.16-18]. Також дослідники виділяють зони міжнародно-правового регулювання, внаслідок імплементації міжнародних стандартів прав дитини – глобальну (універсальні договори, прийняті членами світового співтовариства), регіональну (універсальні, регіональні договори прийняті міжнародними організаціями), субрегіональну (багатосторонні, інколи двохсторонні договори, прийняті державами) [11, с. 14].

Безспірно, дослідники розглянули різні аспекти проблеми становлення міжнародних стандартів прав дитини, проте варто додати, що враховуючи незавершений характер цього процесу й подальшу його еволюцію, невизначеними залишаються хронологічні межі періодів нормотворчої діяльності; періоду зміни змісту правових норм, що регулюють права дитини; розвитку зон міжнародно-правового регулювання. Так, розробка універсальних та регіональних міжнародно-правових актів, закріплення прав дитини в універсальних та спеціалізованих договорах – незавершені паралельні процеси.

Однією з перших розробок у галузі прав дітей на міжнародному рівні стало прийняття за ініціативою міжнародної громадської організації «Міжнародний союз порятунку дітей» Асамблеєю Ліги Націй Женевської Декларації прав дитини 1924 р., яка закликала дорослих створити умови для нормального фізичного, духовного розвитку дітей. 11 грудня 1946 р. був створений Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), що сприяло розробці нових міжнародних стандартів прав дитини (з 1997 р. представництво ЮНІСЕФ проводить роботу і в Україні).

Деякі міжнародно-правові акти ООН, присвячені захисту прав людини, фрагментарно закріплюють міжнародні стандарти прав дитини. Так, Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., закріпила норми, які передбачають: особливу турботу і допомогу материнству та дитинству, принцип однакового соціального захисту дітей незалежно від їхнього походження (ч. 2 ст. 25); пріоритетне прав батьків у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей (ч. 3 ст. 26). Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 г. забороняє застосовувати смертну кару до дітей та вагітних жінок (п. 5 ст. 6), передбачає спеціальний режим утримання неповнолітніх злочинців (ч. 3 ст. 10), встановлює особливості судочинства за участю дітей (ч. 1, 4 ст. 14); гарантує кожній дитині реєстрацію одразу після її народження і право на ім'я (п. 2 ст. 24), право дитини на набуття громадянства (п. 3 ст. 24), захист дітей при розлученні батьків (п. 4 ст. 24). Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. передбачає охорону сім'ї, особливу опіку несамотійних дітей та їхнє виховання (ч. 1 ст. 10); забороняє будь-яку дискримінацію щодо дітей та підлітків, зобов'язує державу захищати від економічної та соціальної експлуатації, встановити мінімальний вік дитячої праці, забороняє дитячу працю в умовах небезпечних для їхньої моральності, нормального розвитку, здоров'я, життя (ч. 3 ст. 10); держави, що підписали цей документ, зобов'язані забезпечити скорочення мертвонародженості та дитячої смертності, а також здоровий розвиток дитини (ч. 2 ст. 12); також визнає свободу батьків і законних опікунів у виборі шкільної освіти, морального та релігійного виховання дітей (ч. 3 ст. 13).

Прийняття 20 листопада 1959 р. Декларації прав дитини, спеціалізованого міжнародного документа, сприяло закріпленню прав дитини на міжнародному рівні. Декларація передбачила важливі правові принципи та норми: принцип рівності та заборону дискримінації за будь-якими ознаками; гарантовані права дитини на ім'я, громадянство, обов'язкову та безкоштовну освіту; допомогу та захист від всіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації, право на сімейне виховання; особливу державну та суспільну турботу про дітей-сиріт та дітей, які не мають засобів до існування.

Важливе місце у системі міжнародних стандартів прав дитини займають акти правотворчості спеціалізованих структур ООН. Наприклад, Міжнародна організація праці розробила низку документів, які

передбачають охорону дитячої праці (Конвенція № 77 [12], Конвенція № 78 [13], прийняті в 1946 р. – передбачають проведення обов'язкового медичного обстеження дітей та підлітків з метою з'ясування їхньої придатності до праці на виробництві та в непромисловій сфері, Конвенція № 79 (1946 р.) [14] Конвенція № 90 (1948 р.) [15] – обмежують працю дітей та підлітків у нічний час, Конвенція № 138 (1973 р.) [16] – встановлює мінімальний вік прийому на роботу). Конгрес ООН з профілактики злочинності і поводження з в'язнями розробив Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх від 29 листопада 1985 р. (відомі під назвою «Пекінські правила») та прийняті в 1990 р., Керівні принципи ООН запобігання злочинності серед неповнолітніх від 14 грудня 1990 р., Правила ООН стосовно захисту позбавлених волі неповнолітніх злочинців від 14 грудня 1990 р. – присвячені захисту прав неповнолітніх злочинців у судовому процесі, відбуванні покарання, заходів профілактики та попередження злочинності серед дітей.

Безумовно, основоположним міжнародно-правовим актом у сфері захисту прав дитини залишається Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. (набрала чинності 2 вересня 1990 р.). Згідно з правовим нормам цього документа дитина визнається суб'єктом права, а не виступає лише у ролі об'єкта особливого захисту; також були закріплені принципи прав дитини; основні права дитини та обов'язки держави, батьків й інших осіб з дотримання та захисту, забезпечення добробуту дітей. Конвенція гарантує права дитини: на життя, виживання та розвиток (ст. 6), на ім'я та набуття громадянства (ст. 7), на збереження індивідуальності та возз'єднання зі своєю сім'єю (ст. 8), на свободу висловлювати свої погляди (ст. 12), на свободу думки, совісті, релігії (ст. 14), на свободу асоціацій та мирних зібрань (ст. 15), на невтручання в особисте, сімейне життя, недоторканість житла та таємницю кореспонденції, незаконного посягання на її честь та репутацію (ст. 16), на захист прав та інтересів дитини при усиновленні (ст. 21), на захист та гуманітарну допомогу дітям зі статусом біженця (ст. 22), на необхідний для фізичного, розумового, морального і соціального розвитку дитини рівень життя (ст. 27), на освіту (ст. 29 - 30), на захист від економічної експлуатації (ст. 32), на неучасть у військових діях (ст. 38), на фізичне та психологічне відновлення і соціальну реінтеграцію жертв зловживань та експлуатації (ст. 39) та інші права.

В тексті цього документа передбачено механізм міжнародного контролю за виконанням положень Конвенції, засновано Комітет по правах дитини; ст. 44 передбачає розгляд періодичних доповідей держав-учасниць про заходи щодо реалізації Конвенції (раз на 5 років), крім того ст. 45 наділяє Комітет по правах дитини координаційними функціями в міжнародному співробітництві по реалізації Конвенції про права дитини.

Прийняття Конвенції про права дитини сприяло розробці регіональних нормативно-правових актів у галузі захисту прав дитини

(Африканська Хартія прав і добробуту дітей (1990 р.), Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р.), нормативно-правових документів, що врегульовують окремі права дитини (Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р.).

Україна ратифікувала Конвенцію про права дитини 27 лютого 1991 р., а 28 січня 2011 р. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини представила в Комітеті по правах дитини другу державну доповідь щодо реалізації положень Конвенції про права дитини та захисту прав дитини в Україні.

Згідно ст. 9 Конституції України були ратифіковані і стали частиною національного законодавства міжнародні нормативно-правові акти у галузі прав дитини та прав дитини, прийняті в рамках ООН та міжнародних конференцій: Конвенція про статус біженців (1951 р.) і Протокол про статус біженців (1967 р.) (ратифіковані 10 січня 2002 р.), Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (від 25 травня 2000 р., ратифікований 3 квітня 2003 р.), Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (від 25 травня 2000 р., ратифікований 23 червня 2004 р. з заявою), Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності та два протоколи до неї (від 15 листопада 2000 р., ратифікована 4 лютого 2004 р. із застереженням), Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (від 25 жовтня 1980 р., ратифікована Україною 11 січня 2006 р. з заявою), Конвенція про стягнення аліментів за кордоном (від 20 червня 1956 р., ратифікована 20 липня 2006 р. з заявою) та інше.

Також Україна приєдналася до регіональних стандартів прав дітей, а саме підписала міжнародні документи, прийняті Радою Європи: Конвенцію про кіберзлочинність (від 23 листопада 2001 р., ратифікована 7 вересня 2005 р. з заявою), Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність (від 28 січня 2003 р., ратифікований 21 липня 2006 р. з заявою), Європейську конвенцію про здійснення прав дітей (від 25 січня 1996 р., ратифікована 3 серпня 2006 р. з заявою), Європейську соціальну хартію (переглянута) (від 3 травня 1996 р., ратифікована 14 вересня 2006 р. з заявою), Європейську конвенцію про контакт з дітьми (від 15 травня 2003 р., ратифікована 20 вересня 2006 р. з заявою), Європейську конвенцію про громадянство (від 6 листопада 1997 р., ратифікована 20 вересня 2006 р. з заявою), Європейську конвенцію про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми (від 20 травня 1980 р., ратифікована 6 березня 2008 р. з заявою), Європейську конвенцію про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (від 15 жовтня 1975 р., ратифікована 14 січня 2009 р.), Конвенцію про заходи щодо протидії торгівлі дітьми (від 16 травня 2005 р., ратифікована 21 вересня 2010 р.), Європейську конвенцію про усиновлення дітей (переглянута) (від 27 листопада 2008 р., ратифікована 15 лютого 2011 р.).

Незважаючи на те, що частина міжнародних і регіональних стандартів присвячена проблемі захисту прав людини в цілому, тексти більшості нормативно-правових актів регулюють окремі аспекти реалізації прав дитини в сучасному світі. Національна правотворчість у галузі прав дитини характеризується позитивними змінами з врахуванням міжнародних стандартів прав дитини, зокрема, було прийнято низку нормативно-правових актів – Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р., Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р., Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р., Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб та безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р., Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій по реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 р.» від 5 березня 2009 р. та інші. З метою ефективної реалізації прав дитини, виконання міжнародних зобов'язань у галузі захисту прав дитини в Україні 11 серпня 2011 р. Указом Президента України було запроваджено посаду Уповноваженого Президента України з прав дитини.

Висновки. Таким чином, становлення міжнародних стандартів прав дитини відбувалося протягом ХХ століття в рамках найавторитетніших міжнародних організацій за активної участі більшості держав світу, цей процес триває й сьогодні. Розвиток міжнародних стандартів прав дитини базується на загальновизнаному принципі поваги прав людини та основних свобод, а міжнародні стандарти прав дитини стали основою для вироблення правового статусу дитини на регіональному та національному рівнях. Розуміння універсальності міжнародних стандартів прав дитини доволі умовне, оскільки кожна сучасна держава приймає рішення приєднуватись до певного стандарту та чи визнавати ці еталони поведінки. В міжнародних нормативно-правових документах містяться норми матеріального права, що закріплюють певні можливості дитини як суб'єкта права, а також процесуальні норми, що передбачають процедуру захисту цих прав. Генезис міжнародних стандартів прав дитини прискорив створення міжнародних інституцій, наділених контрольно-організаційними функціями у галузі прав дитини.

Використані джерела:

1. Погорілко В.Ф., Головченко В.В., Сірий М.І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. – К., 1997. - 51 с.
2. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право. - К. : КНТ, 2008. - 342 с.
3. Кубієвич С.П. Окремі питання імплементації міжнародно-правових стандартів прав людини в Україні // Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 37. - К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007.
4. Конституційне право України. Академічний курс: Підручник: У 2 т. – Т.2 / За загальною редакцією Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 800 с.

5. Черниченко С.В. Права человека и гуманитарная проблематика в современной дипломатии // Московский журнал международного права. – 1992. - № 3. – с. 38-41.
6. Международное право: Учебник. Отв. ред. Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов. – М.: Междунар. отношения, 1999. – 624 с.
7. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Волтерс клувер, 2007. – 544 с.
8. Погорілко В.Ф., Баймуратов М.О., Бальций Ю.Ю. та ін. Муніципальне право України: Підручник / За ред. Баймуратова М.О. – 2-ге вид.доп. – К.: Правова єдність, 2009. – 720 с.
9. Жавзандолгор Б. Международно-правовая защита прав детей :Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.10 - Международное право; Европейское право /Жавзандолгор Баттогтох. - М.,2004.
10. Вінгловська О.І. Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України [Текст] : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Вінгловська Олена Іванівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. - К., 2000.
11. Баймуратов М.А. Международно-правовые стандарты защиты прав ребёнка // Охрана дитинства. Дитяче право: теорія, досвід, перспективи. : Матеріали конф., присвяч. 80-й річниці від дня заснування держ. показового Дит. містечка ім. ІІ Комінтерну в Одесі. / Одес. нац. юрид. акад.; [Редкол.: А.І.Паньков та ін.]. – Одеса: Юрид. л-ра, 2001.
12. Конвенция МОТ № 77 о медицинском освидетельствовании детей и подростков с целью выяснения их пригодности к труду в промышленности // Режим елек.доступа: <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/conv077.htm>
13. Конвенция МОТ № 78 о медицинском освидетельствовании детей и подростков с целью выяснения их пригодности к труду на непромышленных работах // Режим елек.доступа: <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/conv078.htm>
14. Конвенция МОТ № 79 об ограничении ночного труда детей и подростков на непромышленных работах // Режим елек.доступа: <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/conv079.htm>
15. Конвенция МОТ № 90 о ночном труде подростков в промышленности // Режим елек.доступа: <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/conv090.htm>
16. Конвенция МОТ № 138 о минимальном возрасте для приема на работу // Режим елек.доступа: <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/conv138.htm>

*Рецензент: д.ю.н., старший науковий співробітник, доцент
Батанов О.В*